

Jaargang 50 / 2022-2

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar

Maatwerk voor elke client

POSTHUMA • SCHUTTE
NOTARIAAT

Molenstraat 11, 6711 AW Ede
0318 651414

info@posthumaschutte.nl
www.posthumaschutte.nl

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede 0318 - 640479

info@optieksloof.nl

Voorzijde omslag:

Onder leiding van beroepsarcheologen hebben meer dan 40 mensen, volwassenen en kinderen, meegeholpen bij de grote opgraving bij de Reehorst. Het leverde een aantal bijzondere vondsten op.

Zie pagina 13 e.v.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

De Algemene Ledenvergadering op 6 april j.l. werd door 33 leden bezocht. De jaarstukken werden zonder discussie vastgesteld. De ALV besloot verder om zowel de voorzitter als de penningmeester voor een nieuwe termijn van drie jaar te benoemen. Voor de voorzitter betekent dat de vierde en voor de penningmeester de derde termijn. Sjaak Arts werd voor de eerste keer als algemeen bestuurslid gekozen.

Het nieuwe erelid Kees van Lohuizen (links) met voorzitter Simon van de Pol

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 50 -- mei 2022

Van het bestuur	1
Schenkingen	2
Kamp 't Wijde Veld - 'Kamp Stavenisse'	3
Operatie Faust	9
Joodse werkkampen in Ede	8
Nieuwe leden	12
Publieksopgraving Ede-Reehorst	13
Een halve eeuw Ede - 8	21
In Memoriam Eduard Zuurdeeg	26
Agenda	26
De Doesburgermolen	27
Lezing ENKA	31
Colofon	32

Vervolgens besloot de ALV op voorstel van het bestuur met warm applaus om *Kees van Lohuizen* te benoemen tot Erelid van de Vereniging.

Kees verdiende het erelidmaatschap door zijn jarenlange betrokkenheid bij de Vereniging in onder meer het bestuur, de redactie van *De Zandloper* en het schrijven van niet alleen veel artikelen maar bijvoorbeeld ook het boek over de geschiedenis van een laan met allure: de *Stationsweg*.

Herdruk

NB: Het boek van Kees over de *Stationsweg* (uitgave 2013) kreeg in maart 2022 een tweede ietwat verbeterde druk. In de tweede druk zijn enkele foutjes hersteld en waar dat mogelijk is zijn wijzigingen aan

de Stationsweg die sinds 2013 zichtbaar werden, opgevoerd. De prijs konden we beperkt houden tot € 20.

Lezingen

Op 23 februari nam *Aart Homoet* ons in een goed gevuld Atrium (Cultura) terug in de tijd met de opgang en neergang van het fenomeen *Boer Koekoek*. De lezing van Aart was al met enige restricties mogelijk, maar nu is het fijn dat er na twee jaar corona-maatregelen eindelijk weer gewoon lezingen gepland kunnen worden.

In het tweede deel van de Algemene Ledenvergadering op 6 april verzorgde het *Platform Militaire Historie Ede* een presentatie over *Operatie Faust* in april/mei 1945 en de achtergronden ervan. Voor velen zijn vooral de geallieerde operaties bekend waarbij voedsel vanuit vliegtuigen werd gedropt. Maar vanaf het ENKA-terrein in Ede werd voedsel *over de weg* naar de Randstad gebracht (zie pagina 9).

Op 11 mei geeft *Janny Bloembergen-Lukkes* een lezing over de enorme invloed die de ENKA heeft gehad op de Edese samenleving (zie pagina 31).

Contributie

Voor zover nodig: Als u de contributie nog niet hebt betaald, doe het nu alsnog. De contributie is gewoon € 17,50 gebleven.

Schenken

Wij ontvingen van:

- *De heer A.G. van Dijk*: Digitale informatie over het werkkamp Het Wijde Veld (periode vóór WO II).

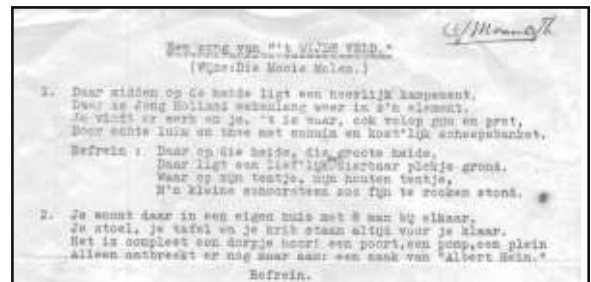
- *Familie Nijhoff*: Oude foto's van Ede en eerste-dag enveloppen betrekking hebbend op en afgestempeld in Ede.

- *De heer G. van de Kuit*: Schilderij van Ouboter, diverse ENKA-voorwerpen, zoals: mand om vuile spindoppen te vervoeren, een porseleinen pot om spindoppen schoon te maken, houten voorloper van spoelentrekker, glas-negatieven en een artikel uit de Edesche Courant uit 1991 over een staking bij de ENKA.

- *De heer H. Cruiff*: Huwelijks-chequeboek uit 1974, met waardebonnen van Edese winkeliers voor pasgetrouwden.

- *Historische Vereniging Oud Bennekom*: Geplastificeerde blauwdruk van Station Ede Dorp en Lunteren.

- *Oude Ambachten & Speelgoedmuseum, Terschuur*: Drie delen bestuursnotulen (1903-1975) van Groene Kruis Ede.

Collectanten van het Groene Kruis, 1932 (foto geschonken door fam. Nijhoff)

Kamp 't Wijde Veld - 'Kamp Stavenisse'

Jan Kijlstra

De voorgeschiedenis in vogelvlucht

In de jaren 30 van de vorige eeuw, tussen beide Wereldoorlogen, was er sprake van een zware economische crisis, ook in Nederland. Eén van de gevolgen was een grote werkloosheid. De overheid probeerde de gevolgen daarvan op te vangen, maar dat was niet eenvoudig. Eén van de manieren om er iets aan te doen was het inrichten van Rijkswerkkampen, waar werkloze mannen, tegen iets meer dan de schamele werkloosheidsuitkering, gedurende een aantal maanden te werk werden gesteld. Daaraan kon een werkloze zich wel onttrekken, maar dan verviel zijn aanspraak op de werkloosheidsuitkering. Om zo veel mogelijk mannen aan het werk te zetten mocht er zo weinig mogelijk gebruik worden gemaakt van technische hulpmiddelen. Schop, kruiwagen en kipkarren, dat was het wel.

Een probleem apart vormden de werkloze jongeren. Voor hen was de uitzichtloosheid van de werkloosheid, het gebrek aan toekomstperspectief, een extra probleem. Jongeren waren veel moeilijker te verplichten tot werken in de werkverschaffing. Ze waren immers geen kostwinner en hadden daarom al geen recht op een uitkering. Die kon dus ook niet afgepakt worden als een tewerkstelling werd geweigerd. Zonder de binding van een gezin zouden ze gemakkelijk kunnen afglijden.

Daarvoor werd, gedeeltelijk, een oplossing bedacht. De overheid financierde bouw en inrichting van werkkampen voor jeugdige werklozen, waar telkens voor een periode van enige maanden een groep jongens (of meisjes) aan de slag kon. En naast kost en inwoning kon er ook een bescheiden 'zakgeld' worden verdiend. Voor wie niets heeft, is

ook weinig al veel. Het oprichten van een kamp werd overgelaten aan het particuliere initiatief, aan daarvoor opgerichte verenigingen en comités. Anders dan bij de werkkampen voor volwassenen was bij de jeugdkampen duidelijk sprake van scheiding der geesten. Er kwamen projecten met een katholieke, protestantse en sociaal-democratische signatuur.

In de gemeente Ede waren meerdere werkkampen voor jeugdige werklozen. Op *De Born* in Bennekom kregen werkloze meisjes een opleiding in huishoudelijk werk, in Lunteren werd het huis *De Scheleberg* gerealiseerd, en aan de oostelijke rand van de Ginkelse Hei verrees het jeugdwerkkamp *'t Wijde Veld*. Dit kamp was opgericht door de *Centrale voor Werklozenzorg* gesticht op initiatief van de *Raad van Nederlandse kerken voor praktisch Christendom*.

Het kamp bood ruimte aan honderd jonge mannen die daar *'zowel moreel als metterdaad steun zullen ontvangen'*. De bewoners van *'t Wijde Veld* werkten voor de *Heidemij*; er werden onder andere fietspaden aangelegd en wegen verbeterd, met name op de landgoederen Ginkel en Planken Wambuis

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak kwam het werkkamp leeg te staan. Er is wel geschreven dat het is gebruikt om arbeiders aan de A12 te huisvesten, maar dat was niet het geval. Deze waren ondergebracht op de tijdelijke bouwwerf van de aannemer, de firma Dirk Verstoep, nabij de Buunderkamp.

Bovendien kwam het werk aan de A12 in 1942 stil te liggen, met name door gebrek aan grondstoffen. Wel zijn er nog wat joodse mannen, afkomstig uit de Randstad, ingezet bij onder andere de aanleg van de Amsterdamseweg vanuit Arnhem naar de A12 (afslag

Arbeid van jonge werklozen op de Veluwe

Planken Wambuis). Maar dat duurde maar kort, omdat ook zij in oktober 1942 via Westerbork zouden worden gedeporteerd.

Kamp voor Zeeuwse evacués

Op 16 februari 1944 werd door de Duitsers meegedeeld dat het eiland Tholen onder water zou worden gezet, vanuit de gedachte dat waar water stond de geallieerden niet snel een aanval zouden wagen. De bewoners werd gesommeerd binnen 14 dagen te vertrekken. Ook de inwoners van het plaatsje Stavenisse op Tholen moesten vertrekken. Maar waarheen?

Een aantal kon via de van Tholen afkomstige, in Barneveld staande oud-gereformeerde predikant ds. Fraanje onderdak vinden bij geloofsgenoten in Barneveld en omgeving. Een andere groep vond onderdak in een leegstaand werkkamp voor jeugdige werklozen nabij Oldebroek, En een groep van 18 gezinnen, totaal 109 personen, vond onderdak in 't Wijde Veld.

Maar hoe kwamen ze daar terecht? Wel, de Heidemij was één van de grootste uitvoerders van werkverschaffingsprojecten. En ook het Rijkswerkkamp 't Wijde Veld werd in dat kader door de Heidemij gebruikt. Rayonopzichter Houterman van de Heidemij was getrouwd met een vrouw die van Tholen kwam. Bij Steendijk, een grote boer op Tholen, werkten meerdere Stavenissenaren. En via de echtgenote van Houterman werden de werknemers van Steendijk, met hun gezinnen en familie, uitgenodigd naar 't Wijde Veld bij Ede te komen.

En zo vertrokken op maandag 6 maart 1944 de Zeeuwen met vrachtwagens naar Bergen op Zoom, en vandaar met een speciale trein naar Ede. Ook een aantal door paarden getrokken wagens (van Steenbeek) gingen naar het station in Bergen op Zoom, op reis naar Gelderland. De treinreizigers werden opgevangen in de Enka, en gingen daarna met Enka-bussen naar 't Wijde Veld.

Daar werden zij door de Heidemij welkom geheten, en zo kon het dagelijkse leven, ver van huis, beginnen.

Het kamp bestond uit vier woonbarakken, met in totaal zo'n twintig wooneenheden, bestaande uit een kamer en een grote slaapkamer. De Zeeuwen die er verbleven, mannen en vrouwen, grote en kleine kinderen (in twee gevallen met een gezin van negen personen), ongetrouwde ooms en tantes, zorgden middels houten schotten voor enige privacy.

Vanaf de Wijdeveldseweg liep een toegangsweggetje naar de ingang, die voorzien was van een welkomspoort. Daarachter bevond zich de barak van kampleider Appels, die er

met zijn vrouw en twee dochtertjes woonde. Links stond de kantine (met een biljart). Daarin werden de gasten verwelkomd. De kantine deed ook dienst als school, de kinderen kregen halve dagen les van meester Wijnmaalen uit Ede. Halve dagen naar school was destijds gebruikelijk. Ook werden in de kantine allerlei voor het dagelijks leven benodigde zaken verkocht. Een andere barak was het ‘dienstgebouw’, waar centraal werd gekookt. Aan het kamp was een kok verbonden, Mors, die een zolderkamer bij Kramer in herberg Zuid-Ginkel huurde.

In het ‘dienstgebouw’ bevonden zich ook het waslokaal, de toiletten en de machinekamer.

Het kamp pompte zelf water op, en had een generator voor de electriciteitsvoorziening. Achter het dienstgebouw stonden de woonbarakken, links en rechts langs de kampweg. En achterin het kamp was een fietsenstalling, waar twee fietsenmakers werkten. Want de mannen werden ingezet op Heidemij-projecten, die vaak behoorlijk ver weg lagen. Om daar te komen werden door het bedrijf fietsen beschikbaar gesteld, die als gevolg van het intensieve gebruik op vaak slechte zandwegen en paden veel onderhoud vereisten.

Er zijn wel wat foto's van het kamp uit de tijd dat de Stavenissenaren daar woonden. Ab Moesker, die getrouwd is met een dochter van Van den Brandhof van boerderij Kreel, heeft een paar foto's van zijn schoonmoeder gekregen, die gemaakt zijn in die periode. Die foto's heeft hij aan de historische Vereniging Oud Ede laten zien, en het was Hetty Blauw van die vereniging die mij vroeg of ik het verhaal erachter kende.

Op die foto's (hieronder een voorbeeld) staan alleen vrouwen en kinderen. Want de foto's zijn overdag gemaakt, dan waren de mannen buiten het kamp aan het werk. De Heidemij kon de mannen uit Zeeland goed gebruiken, het waren immers landbouwers, die niet alleen gewend waren aan zwaar werk, maar aan wie ook weinig hoefde te worden uitgelegd. En die ‘van huis uit’ een hoge arbeidsmoraal bezaten. Dat is na een paar eeuwen van gereformeerdheid min of meer in de genen gaan zitten. Immers, de Bijbel leert: *‘In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten.’*

Market Garden: de Zeeuwen in de frontlinie

De kleine Zeeuwse enclave aan de Wijdeveldseweg leidde een relatief goed leven. Zij vormde een eendrachtige en gezellige nederzetting onder een hen welgezinde leiding. De naam *Kamp Stavenisse* is toen ontstaan. Tekenend is de uitspraak van een voormalig bewoonster, dat zij 'een vacantiegevoel kreeg'. Maar daar zou in september 1944 abrupt een einde aan komen.

Want toen ging *Operatie Market Garden* van start. Een poging van de Geallieerden om met luchtlandingsstroepen onder andere de brug over de Waal bij Nijmegen en die over de Rijn bij Arnhem in handen te krijgen. Tegelijkertijd zouden dan grondtroepen vanuit het zuiden oprukken. Enfin, over die operatie, en met name het mislukken daarvan zijn boekenkasten vol geschreven.

Ook het werkkamp 't Wijde Veld zou, ongewild, een rol gaan spelen in het verhaal, Want op zondag 17 september landden op de Renkumse Hei, ten zuiden van de toen in aanleg zijnde A12, eenheden van onder andere de *Kings Own Scottish Borderers*. Met als eerste opdracht de noordelijk gelegen Ginkelse Hei te beveiligen, want daarop zou de volgende dag een tweede golf parachutisten neerkomen.

De opwinding bij de bewoners van het kamp, op de 17e september 1944, was groot. Op korte afstand zagen zij grote hoeveelheden vliegtuigen, vele daarvan met een sleepvliegtuig achter zich aan. Die zweefvliegtuigen werden allemaal losgekoppeld, en kwamen letterlijk 'voor hun ogen' naar beneden. Ook werden veel parachutisten gedropt. Wel op enige afstand, op de Renkumse hei, maar goed zichtbaar.

De KOSB-ers deden wat ze moesten doen, trokken op naar de Ginkelse Hei en namen verdedigende posities in aan de rand. Zij wisten dat er een werkkamp stond, maar niet dat daar bewoners in zaten. Want dat had niemand hen verteld. Een peloton van de D-compagnie van de KOSB, onder leiding van de Canadese luitenant Mason, was dan ook stomverbaasd dat het kamp bewoond was. Bij de komst van de Engelsen waren de bewoners druk bezig loopgraven rond het kamp te graven.

De leider van het kamp, Appels, werd door de Engelsen meegenomen naar hun hoofdkwartier, bij de tunnel onder het Hazepad. Er viel geen Duitser te bekennen, en de bewoners konden in het kamp blijven. De Britten groeven zich in de bosrand in. En iedereen, behalve de wachtposten, ging slapen. Op maandag, de 18e, kwamen in alle vroegte de Duitsers, vooral Hollandse SS. Vanaf wat nu de N224 is benaderden zij de stellingen van de Engelsen in de bosrand, en hun schuttersputjes bij het kamp. Er ontstond een vuurgevecht, waarbij ook dwars door de barakken van het werkkamp werd geschoten. Met de bewoners er nog in. Dat moet Duits vuur geweest zijn, want de Engelsen wisten dat de bewoners er nog in zaten.

Het was een wonder dat er maar twee Zeeuwen werden getroffen. De een was *Jacob Potappel*, 21 jaar oud en nog maar kort getrouwd. Hij is in een veldgraf begraven en later herbegraven op de Edese Algemene begraafplaats. Op 2 december 1944 werd zijn zoon in Barneveld geboren. Tot de groep die door bemiddeling van ds. Fraanje in en rond Barne-

veld was ondergebracht, behoorde ook de ouderling van de Oud-Gereformeerde kerk van Stavenisse. Diens naam was ook Potappel. En er zal ongetwijfeld een familieband geweest zijn tussen deze ouderling en Jacob.

Het andere slachtoffer was *Jan de Vos*. Hij werd door zijn been geschoten. Hij werd met een Duitse auto naar Ede gebracht, zijn broer Willem ging met hem mee. Op de Maanderweg in Ede werd de auto door een Engels vliegtuig beschoten. Willem heeft toen een bakfiets, die hij zag staan, gepakt en zijn broer daarmee naar het noodziekenhuis in de pastorie op de Bergstraat gebracht. Jan de Vos is later getrouwd, zijn echtgenote heeft niet zelf in het werkkamp gewoond, Na de oorlog is zij er met haar man nog wel terug geweest. Zij wist te vertellen dat een deel van het onderwijs op het kampschooltje werd verzorgd door de in het kamp wonende vrouwen.

Tijdens een gevechtspauze zijn de bewoners van het werkkamp gevlucht, richting de N224 en verder. Onder andere naar Barneveld, waar immers veel dorpsgenoten waren ondergebracht. Ze zijn niet teruggekeerd naar het kamp, het gebied ten zuiden van de N224 was door de Duitsers tot 'Sperrgebiet' verklaard, daar mocht niemand meer komen.

Na de oorlog zijn de meeste Zeeuwen teruggekeerd naar Tholen. Maar niet allemaal. Sommigen hadden nieuwe wortels in het Veluwe zand gekregen, omdat ze een baan hadden gevonden, of een partner. Of beide, want dat ging veelal samen.

De grootmoeder van mijn echtgenote (van moeders kant) was Jacoba van der Mheen-van Schothorst. Een zuster van haar, Gerritje Folmer-van Schothorst woonde op de boerderij *Oud-Schothorst*. Die ligt in het Nederwoud onder Lunteren.. Daar woonden ook Zeeuwen uit de groep van ds. Fraanje, Dat vertelde Coby Ras-van der Mheen, een zuster van mijn schoonmoeder. Zij herinnert zich een echtpaar, dat *Van Klinken* zou heten. En een Zeeuwse jongeman, met de naam Martien, was knecht op Oud-Schothorst.

Een andere Zeeuw, Piet Wisse, vond ook in Lunteren zijn geluk, hij is getrouwd met een zuster van boer Folmer van de Schothorst, Tiemetje. Piet kwam uit Nieuw Sint Joostland, en nam zijn bruid mee terug. Want hij was directeur van de Boerenbond op Tholen, en er lag na de oorlog en de inundatie veel werk op hem te wachten.

Vanuit Barneveld is jarenlang een busreis naar Stavenisse georganiseerd. Er was een sterke band ontstaan tussen de geloofsgenoten uit Zeeland en van de Veluwe. Die zal er ook in Ede zijn geweest, de bewoners van het kamp gingen elke week in Ede naar de kerk. En ook in Ede vinden we nog steeds namen die uit Zeeland afkomstig zijn. 't Zou een leuk onderzoekje kunnen zijn om daar wat meer over te weten te komen.

Verantwoording

Voor dit verhaal zijn gesprekken gevoerd met mevrouw Kramer-van Beek van Zuid Ginkel.

Veel informatie is ook gevonden in de boekenserie Blik Omhoog van Cor Janse.

Voor de informatie over de werkverschaffing was het boek Het werkende land (Haarlem, 1936) van veel belang

Daarnaast is informatie verkregen uit oude kranten via Delpher, en van meerdere mensen op Tholen, onder wie mevrouw De Vos.

De foto's zijn afkomstig uit de collectie van de Heidemaatschappij, en van Ab Moesker.

Na afloop van de Algemene Ledenvergadering op 6 april j.l. hield Gerard Gijsbertsen een lezing over Operatie Faust, een weinig bekende geallieerde operatie om voedsel naar het hongerende, nog niet bevrijde westen van het land te krijgen.

Hieronder een samenvatting van zijn lezing, ontleend aan het Historisch Cahier over de bevrijding van Ede (2020), een uitgave van de gezamenlijke erfgoedverenigingen in de gemeente Ede

Operatie Faust - voor hongerend West-Nederland

Op 17 september 1944 begint Operatie Market Garden. Diezelfde dag beveelt de Nederlandse regering in Londen het spoorwegpersoneel in staking te gaan. Het grootste deel van het NS-personeel duikt onder. Hierdoor worden de Duitse militaire acties bemoeilijkt. De Duitsers zijn woedend. Als straf houden ze alle transport van voedsel of brandstof naar het westen van Nederland tegen.

Wanneer de Duitsers later de maatregelen versoepelen, helpt dit weinig meer. Door de strenge winter vriezen de rivieren en het IJsselmeer dicht: geen schepen. Omdat inmiddels het zuiden van Nederland is bevrijd, komen er geen kolen meer uit Limburg: geen treinen. Doordat de geallieerde luchtmacht alle bewegende doelen beschiet en bruggen bombardeert, is vervoer van voedsel naar het westen van Nederland levensgevaarlijk: geen vrachtauto's.

De hongerlijdende bevolking onderneemt daarom zelf lange 'hongertochten' naar het oosten van Nederland om voedsel te zoeken. Maar vanaf maart 1945 veroveren de geallieerden het oosten en noorden van Nederland, waardoor ze deze provincies niet meer kunnen bereiken. De situatie in het westen wordt hopeloos. Door kou en honger komen 20.000 mensen om het leven.

De voorbereidingen voor de voedselhulp

De Nederlandse regering in Londen kent de ernstige situatie in het westen van Nederland. Met hulp van de geallieerden worden in het najaar van 1944 grote voedselvoorraden aangelegd in het al bevrijde Den Bosch en Oss. Er komt ruim 30.000 ton voedsel te liggen. Maar zolang de oorlog duurt, kan men dit niet bij de bevolking in het westen krijgen.

Als in het voorjaar van 1945 de geallieerden weer oprukken, worden de voedselvoorraden dichterbij het front gebracht. Eerst wordt er een depot ingericht in Nijmegen. Vanaf 27 april wordt er door de Britse 49e (Polar Bear) Divisie een groot voedseldepot aangelegd op het ENKA-terrein bij Ede, inmiddels ook bevrijd. Het voedsel bestaat uit biscuits, vlees, vet, gecondenseerde melk, suiker en zout. Maar er is nog steeds geen mogelijkheid om het voedsel bij de hongerlijdende bevolking te krijgen.

Geheime besprekingen

Begin april starten de geallieerden geheime besprekingen met de Duitsers in Nederland. De Duitsers willen dat de geallieerde opmars stopt bij de Grebbelinie (Pantherstellung). Ook moeten de verzetsacties ophouden, dan zullen de Duitsers ook hun jacht op het verzet stoppen. Beide partijen houden zich aan deze afspraken en zullen officieel besprekingen gaan voeren over een wapenstilstand en voedselhulp.

Besprekingen bij Achterveld

Deze besprekingen vinden plaats op 28 april in Achterveld, een dorp dat vóór de Grebbelinie ligt. De Duitse en de geallieerde delegaties ontmoeten elkaar in een school. De Duitse delegatie mag van de hoogste Duitse baas in Nederland, Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart, geen afspraken maken en kan dus

Voedselopslag op het Enka-terrein

alleen aanhoren wat de geallieerden te zeggen hebben. De geallieerden vertellen dat ze zowel door de lucht als over land voedsel naar het westen willen brengen. Op 30 april zullen ze elkaar weer in Achterveld ontmoeten.

Op 30 april zijn de besprekingen wél officieel en worden er echte afspraken gemaakt. De geallieerden mogen hun voedselhulpoperaties uitvoeren.

Operatie Manna

Op 29 april beginnen de Britten al met hun *Operatie Manna*. De eerste vluchten vinden dus plaats nog voordat er officieel toestemming is van de Duitsers. Het risico dat de Britse bemanningen nemen is groot: ze vliegen laag en langzaam, en zijn een makkelijk doelwit. Maar de nood in Nederland is zo hoog, dat ze het wagen. Er vliegen 242 grote bommenwerpers naar vijf verschillende terreinen in West-Nederland. Er wordt niet op de vliegtuigen geschoten. Acht dagen lang droppen de Britten voedsel in Nederland.

Operatie Chowhound

De Amerikanen beginnen hun *Operatie Chowhound* op 1 mei met ruim 400 bommenwerpers. Er zijn dan wel afspraken gemaakt met de Duitsers. De Amerikanen gebruiken zes terreinen om hun voedsel te droppen. Operatie Chowhound duurt zes dagen.

Operatie Faust

In acht dagen tijd wordt er 11.0000 ton voedsel gedropt vanuit de lucht. Maar dat is niet genoeg. Ook over land moet voedsel worden aangevoerd.

Op 2 mei gaat Operatie Faust van start. Vanuit de depots in Ede en Nijmegen, en later ook vanuit Oss en Den Bosch rijden 350 geallieerde vrachtwagens van het Canadese 1e Legerkorps dagelijks 100 ton voedsel naar een terrein tussen Wageningen en Rhenen. Hier ligt net voor de Grebbeberg buurtschap De Nude, dat tot niemandsland is verklaard. De geallieerden zetten er grote voedselvoorraden neer. Ook stellen ze 200 nieuwe

militaire vrachtwagens ter beschikking. Onder toezicht van de Duitsers vervoeren deze vrachtwagens met Nederlandse chauffeurs het voedsel vanaf de Nude naar Utrecht; van daaruit zou het naar andere plaatsen worden gedistribueerd.

Het hoofdkwartier van het Royal Army Service Corps (RASC) van de Britse 49e Polar Bear Divisie voor Operatie Faust wordt op het ENKA-terrein gevestigd. Op 10 mei 1945 wordt Operatie Faust beëindigd. Dan hebben de Duitsers inmiddels gecapituleerd en is er een einde gekomen aan de oorlog. Dan komt ook de verdere distributie van uit Utrecht pas goed op gang.

Overslag op de Nude

Joodse werkkampen in Ede

Simon van de Pol

De Jodenvervolging door de Duitse bezetter begon direct vanaf mei 1940 geniepig met pesterijen en steeds meer ge- en verboden. Een van de maatregelen - onder het mom van werkloosheidsbestrijding - was het inrichten van *werkkampen* voor werkloze Joodse mannen. In de Joodse gemeenschap werd eind 1941, begin 1942 veel gesproken over dreigende deportatie waarbij velen graag wilden geloven dat het nog steeds om werkkampen ging; ook al lagen die in Polen.

In Groningen, Drenthe en Gelderland kwamen begin 1942 Joodse werkkampen die officieel gericht waren op vervangend werk voor Joodse mannen uit vooral de grote steden. Dat versterkte het gerucht dat Joden zich slechts moesten melden voor arbeid in werkkampen en daarmee min of meer veilig waren. Maar het bleek een vooropgezet en sluw plan om zo eind 1942 zonder grote sociale onrust in de steden ruim 6.000 mannen op de trein te zetten naar Westerbork en niet veel later naar de vernietigingskampen in Oost-Europa.

In de gemeente Ede waren twee Joodse werkkampen: *Kamp Het Schut* aan de Schuttersweg (zie De Zandloper 2012-3) en *Kasteel Bruinhorst* in Ederveen. De meeste dwangarbeiders in Kamp Schut kwamen uit Amsterdam. Vrijwilligers van het gemeentearchief hebben uit kamp Schut 85 namen weten te achterhalen; van hen zijn er 68 door de Nazi's vermoord. De dwangarbeiders in De Bruinhorst kwamen meestal uit

Rotterdam, hun namen werden, op een enkele uitzondering na, niet gevonden.

Begin 1942 gebruikte de Duitse bezetter kasteel De Bruinhorst als tijdelijke buffer voor kamp Westerbork. Joodse mannen werden verplicht tewerkgesteld en zo gelijktijdig geïsoleerd van hun familie. Hoeveel Joden er in het kamp hebben verbleven, is niet bekend. Het gebouw bood plaats aan 136 mannen, een standaard barak had ruimte voor 24 mannen. De Heidemij, uitvoerder van de ruilverkaveling, werkte veelal met ploegen van 96 mannen, en gelet op de omvang van het kamp (gebouw annex 3 barakken) kunnen op de Bruinhorst twee ploegen van 96 mannen hebben verbleven.

Op 3 oktober 1942 (Jom Kipoer) werden de mannen uit Ederveen naar kamp Westerbork getransporteerd. Er is weinig bekend over het leven in het kasteel als Joods werkkamp; slechts één brief en één briefkaart uit 1942 geven een beeld van het dagelijkse leven in het kamp. Begin september 1942 schreef *Josua Viool* uit Rotterdam het volgende uit het kamp: *'Elke dag moest er vijf kwartier gelopen worden naar het werk, dat bestond uit zandscheppen en dat met een lege maag. Er mag aan ons niets verkocht worden. Stuur geen pakjes en ook geen bonnen. Ze worden ons afgenomen. Als je wat aan je vader wilt sturen, stuur dan geld. Het leven is ontzettend duur. Ze hebben alles volop, maar ja, ieder voor zich en God voor ons allen.'*

In een brief korte tijd later schreef Josua dat hij met een binnengekomen brief twee gulden had ontvangen en daarop gelijk naar de kantine was gerend om een paar koppen koffie, koek en wat fruit te kopen. In deze brief staat ook dat de mannen na werktijd de zaal moesten boenen en drie kwartier exerceren en pas na het aardappelschillen naar bed konden gaan.

Op 3 oktober 1942 werden de dwangarbeiders naar kamp Westerbork gestuurd en de meesten in de dagen en weken daarna naar Auschwitz getransporteerd.

In 1949 werden in De Bruynhorst KNIL-militairen ondergebracht, tussen 1954 en 1962 werd het kasteel gebruikt als woonoord voor Molukkers.

Over de wat vergeten Joodse werkkampen: <https://www.joodsewerkkampen.nl>

Neuwe leden

G. Kootstra, Lunteren
A.G. van Dijk, Ede
E. de Graaf, Ede

A. Bulder, Velp
J. van Steenbeek, Ede
N. Teutelink, Ede

Publieksopgraving Ede-Reehorst

Met Edenaren graven naar archeologische resten

Carmen Harmsen en Eric Norde

Troffelen en scheppen als een archeoloog – het kon tijdens de zogeheten *nieuwjaars- of publieksopgraving* in Ede. In de eerste twee weken van 2020 heeft de gemeente Ede een opgraving georganiseerd, waarbij geïnteresseerden werden uitgenodigd om eraan deel te nemen. Bouwbedrijf Nikkels ging 45 woningen bouwen in de nieuwe wijk *Park Reehorst* in Ede-Zuid. De gemeente greep dit aan om daaraan voorafgaand archeologisch onderzoek te laten uitvoeren. Dat was niet voor het eerst in deze buurt. Al vanaf 2012 werd er grootschalig onderzoek gedaan. Dat leverde een schat aan informatie op met sporen uit de prehistorie en middeleeuwen.

Die eerdere onderzoeken zijn altijd uitgevoerd door archeologische bedrijven, deels in samenwerking met de AWN – de vereniging van vrijwilligers in de archeologie. Nu ging de gemeente nog een stap verder door ook buiten de AWN mensen uit te nodigen met de opgraving mee te doen. Onder leiding van de beroepsarcheologen van het bedrijf *RAAP* werd er in een gebied van zo'n 2.300 m² gegraven naar sporen van vroeger. Buurtbewoners, inwoners van de gemeente en zelfs van daarbuiten kwamen op de oproep in de media af, en uiteindelijk hebben in twee weken tijd meer dan 40 mensen meegeholpen, volwassenen en kinderen. Ook zijn klassen van scholen uit de buurt op bezoek geweest. Leuk detail is dat archeoloog Eric Norde, projectleider van dit onderzoek bij RAAP, zelf in de buurt van het onderzoeksgebied woont.

Archeologie spreekt tot de verbeelding

Bij dit onderzoek bleek maar weer hoeveel mensen het vakgebied archeologie aanspreekt, om verschillende redenen. Een daarvan is natuurlijk de spanning of je iets zult vinden.

Vaak wordt dan ook de vraag gesteld of we iets bijzonders hebben gevonden, maar de ervaring leert dat het vinden van alledaagse voorwerpen en sporen als net zo opwindend wordt ervaren. Wát je zult vinden, weet je van tevoren nooit precies. Op voorhand werd gevreesd dat veel archeologische resten al verstoord zouden zijn door de voormalige bebouwing, maar dat bleek mee te vallen. Meerdere huisplattegronden uit verschillende fasen van de prehistorie zijn teruggevonden, evenals een grafkuil met de crematieresten van een mens erin; hierover meer verderop in dit artikel.

Een andere reden voor interesse in archeologie is de verbeeldingszin die geprikkeld wordt. Een archeologisch onderzoek is in zekere zin een directe verbinding met het verleden, waardoor de geschiedenis, vaak die van de gewone mens, tastbaar wordt. Voorwerpen die honderden of duizenden jaren geleden door iemand zijn gemaakt, verdwijnen na gebruik als afval in de bodem en zien eeuwenlang het daglicht niet meer, tot een archeoloog ze weer opgraaft. Uit de prehistorie, de periode waarin er in ons land nog geen geschreven bronnen zijn, is dit zelfs de enige manier om iets te weten te komen over de manier van leven van de mensen toen. In musea, boeken, films en documentaires (denk aan het recente televisieprogramma *Het Verhaal van Nederland*) en op scholen wordt deze informatie weer gebruikt om te leren over vroeger. Aan de basis van een groot deel van deze kennis over het verleden staan de vele archeologische onderzoeken die door heel Nederland worden uitgevoerd, omdat er gelukkig een wet is die bepaalt dat bij bouw- of grondwerkzaamheden archeologische resten niet zomaar mogen verdwijnen. Je krijgt immers maar één keer de kans om iets te onderzoeken en als iets is vergraven, is, het voor altijd weg.

En tot slot vinden veel mensen het gewoon leuk om samen met iets leerzaams bezig te zijn in de frisse buitenlucht, zeker als het de geschiedenis van hun eigen woonplaats of gemeente betreft. Om die reden heeft de gemeente geprobeerd dit project zo laagdrempelig mogelijk te maken: het was ingesteld op alle leeftijden, deelname was gratis en er werd ook op zaterdag gewerkt.

Een kijkje in de keuken van een archeoloog

Door zelf deel uit te maken van een opgraving kregen de deelnemers een beter beeld van het werk van een archeoloog

De bovengrond werd met de graafmachine verwijderd, vervolgens werd het vlak met de schop handmatig opgeschaafd. Zo werden de archeologische sporen zichtbaar in het zand, te herkennen aan de hand van kleur- en textuurverschillen. Restanten van greppels, kuilen en paalkuilen, die uitgezonderd de 20e-eeuwse verstoringen allemaal uit de prehistorie dateren, tekenden zich als donkere vlekken af in het van nature lichtere zand. Overigens

mochten de deelnemers van geluk spreken dat de natuurlijke bodem uit zand bestond en niet uit klei, want dan is het graafwerk een stuk zwaarder!

Alle sporen werden nauwkeurig beschreven en onderzocht op scherven en andere archeologische vondsten. Een dateerbare vondst levert weer informatie over de ouderdom van een spoor. Bij dit project kwamen uit enkele grote kuilen veel aardewerkscherven. Daardoor weten we dat deze sporen en de bijbehorende huisplattegronden uit de middenbronstijd dateren.

Andere werkzaamheden waren het intekenen van sporen, het invullen van de vondstkaartjes (om te administreren uit welk spoor of uit welke bodemlaag een vondst komt) en

het invoeren van de database, om de vondst- en spooradministratie aan elkaar te koppelen. Zo werd alles zorgvuldig vastgelegd om na afloop van het veldwerk, als alle vondsten gewassen zouden zijn, bij de uitwerking en rapportage nog precies te kunnen achterhalen welk scherfje op welke plek gevonden was.

Wethouder Hester Veltman-Kamp heeft de opgraving een bezoek gebracht, meegegraven en zelfs even de graafmachine bestuurd. Ook zij ziet het belang van archeologisch onderzoek voor het verhaal van de geschiedenis van Ede, én tegelijkertijd de prachtige kans om het publiek, de inwoners van Ede, daarbij te betrekken.

Wethouder Hester Veltman-Kamp onderzoekt een paalspoor uit de prehistorie en krijgt daarbij uitleg van Eric Norde van RAAP.

Schrijven is blijven

Een archeologisch onderzoek is pas blijvend van waarde als er een rapport van verschenen is.¹ Op die manier worden de resultaten toegankelijk gemaakt voor anderen en voor bredere studies. Aan de publicatie van een rapport gaat een heel uitwerkingstraject vooraf. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat het Edese publiek daarbij ook zou kunnen helpen. Samen met de materiaalspecialisten van RAAP zouden de vondsten schoon gemaakt, onderzocht en beschreven worden. De *ArcheoHotspot Ede* in Cultura Erfgoed, waar vrijwilligers eens per twee weken in de avond met archeologische projecten bezig zijn, had hierin een belangrijke rol moeten spelen. Helaas werden al deze mooie plannen gedwarsboemd door de komst van corona. Dat heeft gelukkig niet verhinderd dat de gemeente Ede samen met RAAP toch iets heeft kunnen organiseren, zij het pas veel later en in een versimpelde vorm. Op zaterdag 4 september 2021 heeft wethouder Veltman-Kamp de deelnemers aan de uitwerkmiddag in Cultura Erfgoed verwelkomd. Voor deze uitwerkmiddag was iedereen die in het veld had meegegraven opnieuw uitgenodigd, bijna de helft daarvan is gekomen. Aardewerkspecialist Ivo Hermsen van RAAP kwam met een grote hoeveelheid midden-bronstijd aardewerk van de opgraving. Iedere deelnemer kreeg een stapel scherven om te determineren. Aangestoken door het enthousiasme van Ivo werd er gekeken, gevoeld, beschreven en getekend. Ook werd ervaren dat het herkennen van een huisplattegrond soms beter gaat vanaf de sporentekening, dan ter plekke in het veld. Op deze manier heeft men toch een beetje kunnen proeven van het uitwerken van een archeologisch onderzoek.

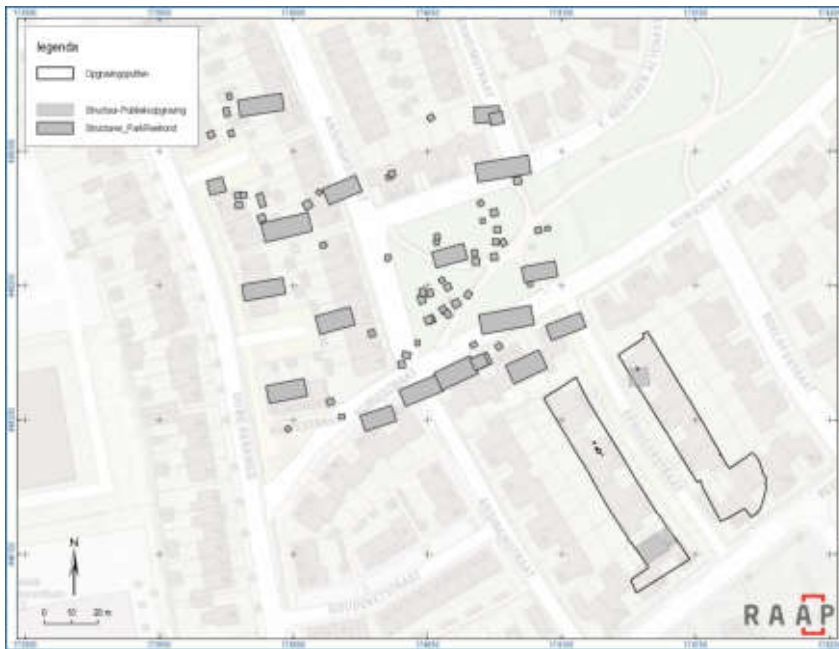

De scherven van de opgraving worden in Cultura onderzocht, onder begeleiding van Ivo Hermsen van RAAP

Als u nieuwsgierig bent geworden naar deze activiteiten, raden wij u aan om eens te komen kijken bij de ArcheoHotspot Ede, die nog steeds iedere twee weken (alle even weken) gehouden wordt in Cultura Erfgoed in Ede.

De archeologische resultaten van het onderzoek

De opgraving aan de Reehorsterweg was in eerste instantie bedoeld om een breder publiek op een toegankelijke manier kennis te laten maken met archeologisch onderzoek. In de tweede plaats vormde het onderzoek een mooie kans om aanvullende gegevens te verzamelen over de rijke prehistorische geschiedenis die in afgelopen jaren in Park Reehorst was vastgelegd. Naast grote middeleeuwse erven langs de Diedenweg en de

De omtrekken van huizen en kleine bijgebouwen (zogenoemde spiekers) direct ten noorden van het gebied aan de Reehorsterweg. De grijze rechtehoeken staan voor de huizen, de kleine grijze vierkanten zijn de spiekers.

Oude Kerkweg zijn in Park Reehorst de resten van een grafveld en de resten van meer dan twintig boerderijen uit de late ijzertijd (ongeveer de laatste 250 jaar voor onze jaartelling) gevonden. Omdat al eerder tegen de grens van de bouwplaats aan de Reehorsterweg resten van gebouwen uit de late ijzertijd waren gevonden, was de kans groot dat tijdens de publieksofgraving soortgelijke sporen zouden worden gevonden.

Het publiek stond dus op de eerste plaats en het wetenschappelijk onderzoek op de tweede plaats. De achterliggende gedachte hierbij was dat het onderzoek in Park Reehorst al zeer veel informatie had opgeleverd en dat de bodem aan de Reehorsterweg gedeeltelijk beschadigd zou zijn bij de bouw van de voormalige ketelfabriek die op een deel van het terrein had gestaan.

Dat het publiek erg enthousiast was over het onderzoek is in het bovenstaande uitgebreid beschreven. Naarmate de archeologische resten beter in beeld kwamen werden de archeologen ook steeds enthousiaster. Een deel van de resten bleek zoals verwacht te zijn verstoord bij de bouw van de fabrieksgebouwen, maar daartussen waren de archeologische resten goed bewaard gebleven. Aan de hand van de publieksofgraving konden de uitgestrekte resten uit de ijzertijd die in Park Reehorst waren gevonden, verder worden uitgebreid met de resten van twee nieuwe huizen. Daarnaast kwamen twee geheel nieuwe perioden in beeld: de midden-bronstijd (grootveel 1800 tot 1100 v.Chr.) en de zogenaamde urnenveldenperiode (grootveel 1100 tot 500 v.Chr.). Beide perioden waren in Park Reehorst nog niet duidelijk in beeld gekomen, maar zijn ook binnen de gemeente Ede zeldzaam.

Midden-bronstijd (1800 tot 1100 v.Chr.)

Uit deze periode stammen de resten van twee grote huizen. Hoewel, de echte resten van huizen worden in Nederland bijna nooit gevonden. Omdat in de meeste delen van Nederland van nature geen steen voorkomt, werden huizen het grootste deel van onze

geschiedenis van hout gebouwd. Hierbij werd het dragende skelet van het huis gemaakt uit houten palen. Om te zorgen dat het huis stevig bleef staan werden deze palen diep in de grond ingegraven. Wanneer een huis uiteindelijk werd afgebroken werden de houten palen of uitgegraven of aan het maaiveld afgekap, zodat het hout kon worden hergebruikt.

Vanwege de hoge ligging van Ede en de droge zandgrond blijft van de oorspronkelijke houten palen niets bewaard. Alleen de resten waar de diepe kuilen zijn gegraven om de palen stevig in de grond te kunnen plaatsen, worden tijdens archeologisch onderzoek teruggevonden. Deze kuilen zijn herkenbaar als donkere verkleuringen in het van nature gele of lichtgrijze zand. Met een beetje geluk is in de kuilen bij het uitgraven van de houten palen afval zoals aardewerk terecht gekomen, waarmee kan worden vastgesteld hoe oud de sporen zijn.

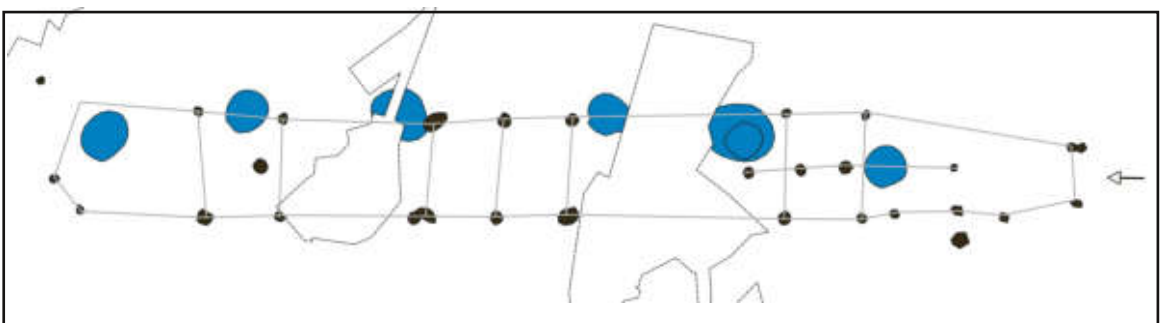
Door de kuilen nauwkeurig in te meten konden de archeologen de oorspronkelijke vorm van in ieder geval één huis goed bepalen. Het tweede huis kom niet geheel worden blootgelegd (figuur hieronder).

Het huis is ruim dertig meter lang geweest en minimaal vier meter breed, ruim genoeg voor een groot gezin om samen met hun vee te wonen. De wanden van huizen uit de prehistorie zullen zijn opgebouwd uit vlechtwerk dat werd bestreken met leem. Hiervan blijven op de Veluwe helaas nooit resten bewaard. Alleen de sporen van het diep ingegraven houten skelet van de gebouwen is na zoveel eeuwen nog bewaard gebleven. We zullen dus nooit weten hoe breed de huizen precies zijn geweest.

In het huis aan de Reehorsterweg zijn veel grote kuilen gevonden die werden gebruikt voor de ondergrondse opslag van gewassen of zaaigoed, vermoedelijk graan. Als deze

De kuilen waar ooit houten palen in hebben gestaan zijn duidelijk herkenbaar als bruine verkleuringen in de natuurlijke ondergrond. In dit geval zijn vier palen van een spieker te zien.

De sporen van een huis uit de midden-bronstijd. De dunne grijze lijn geeft het houten skelet aan. De ronde zwarte sporen zijn de plaatsen waar de houten palen hebben gestaan. Met de pijl rechts wordt de ingang van het huis aangegeven.

kuilen goed werden afgesloten, ontstond door het ‘ademen’ van het graan, waarbij koolstofdioxide wordt uitgestoten, een zuurstofarme omgeving. Deze zuurstofarme omstandigheden zorgen dat het graan niet ontkiemt, waardoor het lang kan worden opgeslagen.² Bovendien bleef het onder de grond aanzienlijk koeler. Als de kuilen in een volgend jaar opnieuw werden gebruikt, werden ze eerst door middel van vuur ontsmet. Hiermee kon worden voorkomen dat het graan in de kuilen werd aangetast door schimmels of bacteriën. Dit schoonbranden is ook zichtbaar bij de kuilen die bij de publieksofgraving zijn onderzocht. De onderkant van de kuilen bevatte veel houtskool en was vrijwel zwart van kleur.

De vondst van de resten van huizen uit de midden-bronstijd is bijzonder en was een grote verrassing. Bij de eerdere opgraving in Park Reehorst zijn dit soort resten namelijk nauwelijks gevonden.³ Niet alleen in Park Reehorst, in de gehele gemeente Ede zijn de resten van huizen uit de bronstijd op één hand te tellen. Uit dezelfde periode zijn bijvoorbeeld alleen bij de opgraving in Bennekom-Streekziekenhuis, in Ede-Bunschoten/Op den Berg, bij de Cavaljéschool en molen Concordia in het centrum van Ede sporen aangetroffen, maar alleen de opgraving van Ede-Bunschoten/Op den Berg en molen Concordia hebben echt duidelijke sporen van huizen opgeleverd.⁴

Urnenveldenperiode (1100 tot 500 v.Chr.)

Tussen de huizen uit de bronstijd en de huizen uit de ijzertijd werd geheel onverwacht een graf gevonden met de gecremeerde resten van een jong (waarschijnlijk jongvolwassen) persoon. Hierbij moet men zich niet te veel voorstellen bij het woord graf. Het gaat om niet meer dan een kuiltje waarin de nabestaanden de resten van de brandstapel waarop de overleden persoon is gecremeerd, hebben begraven. In de verbrande botten bleek voldoende bruikbaar materiaal bewaard gebleven om door middel van koolstofdatering de ouderdom vast te stellen. Dit leverde wederom een verrassing op. Het graf bleek te dateren tussen 900 en 700 v.Chr., de overgang van de late bronstijd naar de vroege ijzertijd.

Foto van het graf tijdens het onderzoek. De witte spikkels in het donkere spoor zijn crematieresten.

De vondst is opvallend, aangezien in de wijde omgeving van dit graf geen andere graven zijn gevonden. In Park Reehorst zijn ook wel graven gevonden, maar deze zijn minstens vierhonderd jaar jonger. Het gaat dus om een los graf, terwijl het in een groot gedeelte van de late prehistorie en ook nog in de Romeinse tijd gebruikelijk was om de overledenen te begraven in grotere grafvelden. Zeker in de periode waaruit het graf aan de Reehorsterweg stamt, de zogenaamde urnenveldenperiode. Uit deze periode kennen we vooral de grote gemeenschappelijke urnenvelden waarin soms wel honderden urnen zijn begraven. Ook in Ede zijn verschillende van dit soort grote grafvelden bekend. Van

de 42 op de Veluwe gedocumenteerde urnenvelden vallen er negen binnen de gemeente Ede.⁵

Late ijzertijd (250 v.Chr.) tot het begin van onze jaartelling

Net zoals bij de huizen uit de bronstijd konden uit de puzzel van de vele sporen nog twee huizen worden herkend. Deze hadden precies dezelfde vorm als de huizen uit de ijzertijd die eerder in Park Reehorst tevoorschijn waren gekomen. De huizen zijn veel korter en ook breder dan de huizen uit de bronstijd en tonen vaak nog de sporen van de stallen waar het vee heeft gestaan. Een mooi voorbeeld van dit soort huizen is door Gelders Landschap & Kastelen aan de Vijfsprongweg in Lunteren gereconstrueerd. Een bezoek aan deze boerderij geeft een fraaie indruk van het leven in de ijzertijd.

Met de vondst van deze twee huizen zijn nu samen met de opgraving in Park Reehorst in totaal de resten van maar liefst twintig huizen gevonden. De publieksopgraving laat zien dat de grens van dit gehucht uit de ijzertijd nog (lang) niet bereikt is, wat duidelijk maakt dat er bij toekomstige bouwprojecten nog genoeg te ontdekken valt. Wie weet kan dan een nog groter publiek kennis maken de rijke geschiedenis van Ede!

Literatuur

- Hermsen, I.C.G. & E. Haveman, 2009. **Op het spoor van de Holterweg. Archeologisch en historisch onderzoek van, onder en langs de Holterweg in Colmschate (gemeente Deventer). Rapportage Archeologie Deventer 25.**
- Leeuwe, R. de, 2008. **Prehistorie tussen de loopgraven. Nederzettingssporen en vondstcomplexen in Bennekom-Streekziekenhuis uit de midden-bronstijd tot de midden-ijzertijd, ca 1500-500 v. Chr. Archol Rapport 81.**
- Louwe, E. & P.J.L. Wemerman, 2016. **Archeologische begeleiding Cavaljéschool te Ede in de gemeente Ede. Econsultancy rapport 15035382.**
- Norde, E.H.L.D., 2019. **Wonen en begraven in Park Reehorst. Sporen uit de bronstijd, een nederzetting en grafveld uit de ijzertijd en ervan uit de middeleeuwen langs de Diedenweg in Ede. Archeologisch onderzoek: een opgraving. RAAP-Rapport 3379. Weesp.**
- Norde, E.H.L.D., 2022. **Plangebied Reehorsterweg 0 te Ede. Gemeente Ede: een archeologische opgraving. RAAP-Rapport 5635. Weesp.**
- Taayke, E., C. Peen, M. Van der Harst-Van Domburg & W. Vos, 2012. **Ede vol erven. Germaanse bewoning op de rand van een wereldrijk (500 voor Chr. tot 500 na Chr.). Hazenberg archeologie.**
- Verlinde, A.D. & R.S. Hulst, 2010. **De grafvelden en grafvondsten op en rond de Veluwe van de late bronstijd tot in de Midden-IJzertijd. Nederlandse Archeologische Rapporten 39. Amersfoort.**
- Williams, G.L. & P.L.M. Hazen, 2010. **Ede Concordia: Sporen bij de molen. Een archeologische opgraving. ADC-Rapport 2139. Amersfoort.**

Noten

¹ In het voorjaar van 2022 verschijnt het rapport van de publieksopgraving (Norde 2022). Van eerder onderzoek is het rapport al verschenen (Norde 2019).

² Hermsen & Haveman, 2009: 30.

³ Norde 2019.

⁴ De Leeuwe et al. 2008; Taayke, Peen, Van der Harst-Van Domburg en Vos; Louwe & Wemerman 2016; Williams & Hazen 2010.

⁵ Verlinde en Hulst 2010, 77.

Een halve eeuw Ede – 8

Carel Verhoef

Brandweer

De *Geschiedenis van Ede* schrijft over de brandweer: *'Daar is weinig van te vertellen. Het materieel werd onderhouden en als het nodig was, aangevuld.'* Dat klinkt vertrouwenwekkend, maar over de inzetbaarheid van het materieel moeten

Notaris Fischerstraat; rechts het gemeentehuis met aan beide zijden een ton met bluswater (foto 1890-1892 - GA16676)

wij ons wel enige zorgen maken, want daarvan staat geschreven: *'Meestal was het vrij goed bruikbaar.'* Dat laat ruimte voor enige twijfel.

Ook trok de brandweer er niet altijd op uit. In 1856 brandden er twee woningen af. Die waren echter *'te ver afgelegen om tot stuiting van den brand de blusmiddelen aan te voeren'*. Niet zo'n prettige mededeling voor de inwoners van het buitengebied.

Ook de pompen waren lang niet altijd in goede staat. De gemeente moest erop toezien dat de 'pompgerechtigden' de pomp in goede staat hielden. Notaris Fischer in zijn functie van *Opperbrandmeester Generaal* beklagde zich in 1856 in een brief aan het gemeentebestuur over de slechte conditie van de pompen en de putten: *'Verreweg de meeste openbare pompen in dit dorp hebben gebrek aan water.'* Kennelijk had niet iedereen in de gaten dat water een essentiële voorwaarde is voor het blussen van een brandje. De Opperbrandmeester Generaal pleitte voor het uitdiepen van de putten.

Brand blussen was geen eenvoudige zaak. Bij een brand moesten de brandweerlieden eerst het bluswater oppompen uit de gemeentelijke brandputten of bij particulieren. Een nogal omslachtige methode. Bovendien liet het materieel van de brandweer wel degelijk het een en ander te wensen over. In 1869 besloot de gemeenteraad de lege petroleumvaten van de straatverlichting in te richten als 'brandtonnen' voor het vervoer van bluswater. Deze tonnen stonden op een slede. Die werd voortgetrokken zodat het bluswater zo snel mogelijk bij de brand kon worden gebracht.

Dit artikel is gebaseerd op enkele gesproken columns van de auteur voor Radio Ede FM over zijn boek: *Ede 1850-1900. Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*, Dieren, 2019. (In de boekhandel € 19,95; Leden VOE € 16,50, verkrijgbaar in Cultura).

Maar een brand hield wel grote risico's in. Vrijwel alle boerderijen hadden rieten daken, houten schuren en een hooiberg. In de dorpen stonden de huizen en boerderijen dicht bij elkaar. Het

Elke waterton stond op een slede. Foto 1896-1898. (GA16657)

brandgevaar was groot. Een goed uitgeruste brandweer was dus geen overbodige luxe. De dorpingen zouden blij moeten zijn met hun brandweerlieden. Toch reageerde men in Lunteren in 1850 op dezelfde manier als waarop in onze tijd hulpverleners onheus worden bejegend.

Op 20 april van dat jaar werd in de gemeenteraadsvergadering een klacht van de Edese brandweer besproken. Na de brandmelding waren de brandweerlieden met hun beide brandspuiten onmiddellijk naar Lunteren getrokken, waar zij samen met de bluscompagnie uit Barneveld, alles hadden ondernomen om de brand zo gauw mogelijk meester te zijn. In hun klacht schreven de Edese spuitgasten dat sommige Lunteranen *'haat en laster'* en de *'meest ongerijmde en onfatsoenlijke geruchten'* over de bluscompagnieën hadden verspreid. Er waren zelfs *'lasterlijke aantijgingen'* geuit. De brandweerlieden zouden alleen naar Lunteren zijn gekomen om te eten en te drinken. Zij zouden in een staat van dronkenschap hebben verkeerd.

De raad liet zich informeren en putte zich daarna uit in loftuitingen aan het adres van de brandweerlieden. Hij verklaarde dat vooral de Barnevelders *'den meesten lof toekomt'*. De raad besloot de brandbluscompagnieën *'opregten dank te betuigen'* voor de zo spoedige hulp *'waaraan het alleen te danken is dat niet het geheele dorp Lunteren eene prooi der vlammen is geworden'*. Als blijk van erkentelijkheid en ter beloning en aanmoediging schonk de raad aan spuit nr.1 een premie van f 20.-, aan spuit nr.2: f 10.- en aan de Barnevelders een premie van f 30.-

Kennelijk werkten de premies, want toen op 30 maart 1852 brand uitbrak bij de weduwe Schreuder in Lunteren, waren de brandweerlieden opnieuw snel ter plaatse en wisten zij

te voorkomen dat de brand zich zou uitbreiden. De bluscompagnieën van Barneveld, Ede en Lunteren kregen van de gemeenteraad de ‘loffelijkste melding’. Dit keer werd geen premie toegekend, want, zo redeneerde de raad, de Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij te Amsterdam had al premies uitgereikt en de manschappen waren bovendien te Lunteren *‘behoorlijk onthaald’*. Ondanks de krenterigheid van de raad verichtte de brandweer bij elke brand uitstekend werk.

Elke brand trekt nieuwsgierigen. Om deze ‘ramptoeristen’ op afstand te houden en plunderingen te voorkomen, werd het brandreglement herzien. Daarbij werd in ieder dorp een brandpiket *‘zamengesteld uit de notabelste ingezetenen’*. Zij kregen de opdracht bij een brand de orde te handhaven. Ter herkenning kreeg elk lid een piek met een gekleurde stok.

‘Daden van moed, zelfopoffering en verleende beloningen hebben wij dit jaar niet te vermelden’, zo schreef de burgemeester in het jaarverslag over 1856. Hij werd op zijn wenken bediend. Het volgende jaar was er op 13 juli een dramatische gebeurtenis in Lunteren. De arbeider Peel Schut was in de buurtschap De Valk op het veld aan het werk toen ’s avonds omstreeks acht uur een hevig onweer losbarstte. Hij zocht een schuilplaats in ‘de hut’ van Hendrik de Rooy, wiens vrouw en zes kinderen in de woning aanwezig waren. Peel Schut was nog maar net binnen toen *‘die hut door een bliksemstraal werd getroffen, die genoemde Schut onmiddellijk dood ter nedervallen deed’*. Vrijwel geen boerderij had toen een bliksemafleider.

Ook mevrouw De Rooy en vijf van haar kinderen werden geraakt en vielen bewusteloos tegen de grond. De woning vatte vlam. Alleen het negenjarig zoontje Cornelis, bleef ongedeerd. *‘Met eene verwonderlijke bedaardheid’* sleepte hij zijn achtjarige zusje Teunisje uit de brandende hut. Daarna is hij door de vlammen naar binnen gegaan en heeft hij zijn vijfjarige zusje Zwaantje naar buiten gesleept. Vervolgens is hij opnieuw het brandende huis binnengegaan in een poging zijn kermende moeder, zijn twee broertjes van twee maanden en twee jaar en zijn zusje van zes jaar te redden, maar *‘alle zijn krachtsinspanningen mocht de brave jongen niet verder baten’*. Zij kwamen in de vlammen om.

Tenslotte heeft hij nog de koe geprobeerd te redden, maar het dier liep tegen de vlammen in. Hij moest haar loslaten om te voorkomen dat het dier hem zou meeslepen. De volgende morgen vond men de verkoolde lichamen.

De Lunterse gemeenschap zamelde geld in voor de herbouw van de woning en voor nieuwe meubelen.

In 1886 kocht de gemeente twee handbrandspuiten; bij elk hoorde 5 m. zuigbuis en 30 m. perssling (foto uit J. Boeve, *Geïnspireerd door het vuur. Zes eeuwen brandbestrijding in Ede*, 1997)

Voor de heldhaftige Cornelis werd een fonds ingesteld om zijn opleiding te betalen en om later een bedrijf te beginnen.

Notarissen

Elk dorp heeft zijn maatschappelijke en bestuurlijke elite. Zo ook Ede. Vroeger begon het rijtje dorpsnotabelen doorgaans met de burgemeester, de dominee en de dokter om te eindigen met de notaris. Dat waren de ‘heren van stand’ waarvoor men, wanneer zij passeerden, ‘halt en front’ maakte en de pet afnam. Die elite woonde vroeger niet in Oud-Zuid, maar in ‘herenhuizen’ in de ‘betere buurten’.

Ede heeft zijn *‘Fischerhuis’*, waarvan de naam al doet vermoeden dat het bewoond is geweest door de familie Fischer. Liefst drie generaties notarissen Fischer hebben hier hun domicilie gehad. Het is een van de oudste gebouwen van Ede. *Jean Charles Fischer* vestigde zich hier in 1818 nadat zijn vader voor hem de woning had laten bouwen. Vader Fischer mocht daarna in een deel van het huis zijn intrek nemen. Jean Charles was al notaris in Lunteren toen hij in 1822 in dezelfde functie in Ede werd benoemd. Hiermee had de Fischerdynastie zich gevestigd om de eerste eeuw niet meer uit het Edese beeld te verdwijnen.

Notaris J.C. Fischer, 1792-1875 (HME311907)

Evenals de burgemeester, de dominee en de dokter, vervulden notarissen een voor de gemeenschap gewichtige rol. Zij stelden koopakten op, kenden alle ‘ins’ en ‘outs’ van testamenten en vertelden trouwlustigen over de voor- en nadelen van huwelijkse voorwaarden.

Maar Jean Charles had meer kwaliteiten. Van 1825 tot 1837 was hij buurtschrijver. In de Nederlands Hervormde Kerk bekleedde hij de functie van voorzitter van de kerkvoogdij van 1850 tot zijn dood in 1874. In 1842 werd hij voorzitter-secretaris van de ‘orgelcommissie’. In die hoedanigheid was hij drie jaar later betrokken bij het ‘orgeloproer’ in de Oude Kerk. De buurten Manen en Veldhuizen hadden veel geld verdiend met de verkoop van grond aan de spoorwegmaatschappij. Onder leiding van de notaris werd met een deel van de opbrengst een orgel aangeschaft. Dit bleek een onjuiste inschatting. Een deel van de kerkleden vond een orgel een werelds instrument en kwam bij de eerste orgeltonen in opstand. Er werd met stenen gegooid. Daar konden de ruiten van de kerk niet tegen.

Ook de nauwe betrokkenheid van de familie Fischer bij het brandwezen begon bij Jean Charles. In 1823 werd hij onder-brandmeester. Zijn ster als ‘brandblusser’ steeg snel, want al na drie jaar werd hij, geheel op basis van zijn capaciteiten, *opperbrandmeester*.

Om de organisatie van de brandweer in de regio Ede nog beter te stroomlijnen, werd in 1850 een coördinator gezocht. Voor iedere Edenaar was het duidelijk wie dat moest worden. De toenmalige opperbrandmeester J.C. Fischer werd gepromoveerd tot regionaal *Opperbrandmeester Generaal* voor de gezamenlijke kerkdorpen Ede, Lunteren, Otterlo, Bennekom en Gelders Veenendaal. Hij dankte zijn uitverkiezing aan een uitstekende c.v.

In het verslag van de gemeenteraadsvergadering staat dat duidelijk aangegeven: ‘*vanwege zijn bijzondere capaciteiten en buitengewone ijver wat het brandwezen betreft*’. Zo iemand kon door de raad alleen maar met algemene stemmen worden benoemd. Hetwelk geschiedde.

In 1856 klom hij op tot directeur van het Brandwezen. Aan die voortdurende promoties kwam in 1874 een abrupt einde, toen hij overleed. Jean Charles is 46 jaar notaris geweest; ook zijn vrouw heeft zich niet onbetuigd gelaten: volgens de Kennisbank van de gemeente Ede baarde zij elf kinderen.

In 1868 had Jean Charles het notariaat overgedragen aan zijn zoon *Willem Frederik Jacob sr.* Naast zijn notariële werkzaamheden, manifesteerde ook deze notabel zich als een maatschappelijk betrokken figuur.

Op initiatief van de heer De Vries Robbé richtte hij in 1872 met enkele andere notabelen, onder wie de heren J. Gazenbeek, J. Tulp en de Nederlands Hervormde dominee Krayenbelt, de *Spaar- en Hulpbank* voor Ede op, de latere SNS-bank. Aanvankelijk was dit vooral een sociaal project, bedoeld voor ‘de kleine luyden, de boeren en de dienstmaagden’. Men kon daar zijn spaargeld beleggen, dat vervolgens door de bank werd uitgeleend als voorschot aan kleine ondernemers, de zogenoemde ‘neringdoenden en ambachtslieden’.

Gelukkig voor de bank gingen de meeste ‘*kleine luyden, boeren en dienstmaagden*’ ’s zondags naar de Nederlands Hervormde kerk. Daar wekte ds. Krayenbelt hen vanaf de kansel op om toch vooral zuinig te leven en hun aldus bijeen-geschaapte centjes bij de Spaar- en Hulpbank in te leveren. In 1900 waren er 1.100 spaarders met een gezamenlijk spaartegoed van f 160.000.- Pas veel later konden ook agrariërs hier terecht. Vandaar dat de Spaarbank pas in de twintigste eeuw grote betekenis kreeg voor de economische ontwikkeling van Ede.

Kennelijk hield de notaris van vergaderen, want hij is ook nog verschillende jaren bestuurslid geweest van de Vereniging voor Vreemdelingen-verkeer. Tevens bleek dat ook deze notaris Fischer een zwak had voor de brandbestrijding. Van 1851-1854 en van 1864-1884 was hij brandmeester.

Van de notaris was bekend dat hij altijd een zwart kalotje droeg en van zijn vrouw dat zij negen kinderen op de wereld zette.

W.F.J. sr. maakte in 1911 zijn zoon WFJ jr. notaris. Die zou dat blijven tot 1946. Ook jr. zag het maatschappelijk nut van het blussen van brandjes in, want van 1894 tot 1912 was hij chef brandpiket. Zijn historische belangstelling bracht hem ertoe in 1924 de *Vereniging Oud Ede* op te richten. Hij werd meteen voorzitter voor het leven want bij zijn overlijden in 1946 bleek dat hij nog steeds de leiding had. Volgens de Kennisbank van de gemeente Ede, kreeg zijn vrouw slechts vier kinderen.

**Notaris W.F.J.
Fischer, 1830-1920
(HME311908)**

**Notaris W.F.J.
Fischer jr., 1871-1946
(HME311909)**

En dan is er nog de *Notaris Fischerstraat*. Alleen een handvol ingewijden weet wie van de drie notarissen Fischer hier is vernoemd. Waarschijnlijk alle drie. Notaris Fischer is meer dan een persoon, in Ede is het een begrip, een ‘soortnaam’ voor zeer bekwame en achtenswaardige notarissen.

In Memoriam: Eduard Zuurdeeg

Simon van de Pol

Op 21 maart 2022 overleed *Eduard Zuurdeeg* in de leeftijd van 87 jaar. Ed, van beroep chemisch onderzoeker bij de AZO, heeft voor de archeologie in Ede veel betekend. Zijn uitgebreide, zorgvuldig gedocumenteerde verzameling bodemvondsten van de Veluwe wordt voor altijd bewaard in het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden.

Op een gegeven moment is Zuurdeeg gestopt met het zoeken op de Veluwe. Volgens hem waren de meest interessante dingen onderhand wel gevonden. Bovendien zorgde de nieuwe Monumentenwet uit 1988 voor veel problemen voor de amateur-archeologie. Vondsten moesten vanaf toen zo mogelijk in de bodem geconserveerd blijven.

Zuurdeeg voelde zich als amateur-archeoloog steeds minder belangrijk worden in het veld, en soms zelfs niet eens meer welkom. Hij richtte daarna zijn hobby op de Sahara, waar hij jarenlang samen met zijn vrouw allerlei archeologische voorwerpen opgroef.

Voor de Vereniging Oud Ede is Ed tot en met 1976 ruim 14 jaar lid van het bestuur geweest. Uiteraard als lid van de toenmalige Werkgroep Archeologie, maar ook van de Museumcommissie. Daarna bleef hij actief en gaf bijvoorbeeld in 1998 nog een cursus archeologie.

In De Zandloper 2013-03 staat een uitgebreid verhaal over de professionele amateur-archeoloog Eduard Zuurdeeg (<https://www.oudede.nl/zandloper-archieff>).

Agenda

11 mei	Lezing over ENKA door Janny Bloembergen - zie pagina 31
9/10, 16/17, 23/24 juli	Expositie Huis Kernhem: Topografische Atlas
23 juli	Zolderverkoop (Kerkplein)
10 september	Open Monumenten Dag
12 oktober	Lezing Koningswegen door Peter Bijster
20 oktober (?)	Excursie (datum & bestemming nog nader vast te stellen)
4 november	17:00 - 19:00 uur Historisch Café: Verhaal van Gelderland, met prof.dr. Dolly Verhoeven

De Zandloper is momenteel bezig met z'n 50e jaargang. Ter gelegenheid daarvan nemen we uit de 1e jaargang enkele artikelen over, die onverminderd interessant zijn gebleven. Uit De Zandloper 2 (mei 1973) herhalen we (vrijwel ongewijzigd) bijgaand verhaal.

De Doesburgermolen

J. Smit

Het was in de zomer van het jaar 1890, dat een van de muldersknechten van molenaar Van der Craats in een der wieken van de Doesburgermolen klom. Nadat hij zich goed had vastgeklemd aan het hekwerk, maakte een andere knecht de vang (rem) los, waardoor de wieken zich langzaam in beweging zetten. Alus maakte onze jonge vriend een luchtreis. Dit bravourestukje vereist tegenwoordigheid van geest, omdat men al draaiende moet meeklauteren om rechtop te blijven. Terwijl de wiek draait, blijft de luchtreiziger dus in verticale houding.

Dergelijke 'molenspelletjes' kwamen vroeger meer voor en ongetwijfeld zullen in vroeger eeuwen de bewoners van de Doesburgerbuurt ook wel eens getuige zijn geweest van zo'n gebeurtenis.

Nu was het op de standerdmolen in Ede niet altijd spel en luim, het molenaarsleven was een leven van hard en lang werken, en veel vrije tijd had de molenaar niet, laat staan de molenaarsknecht.

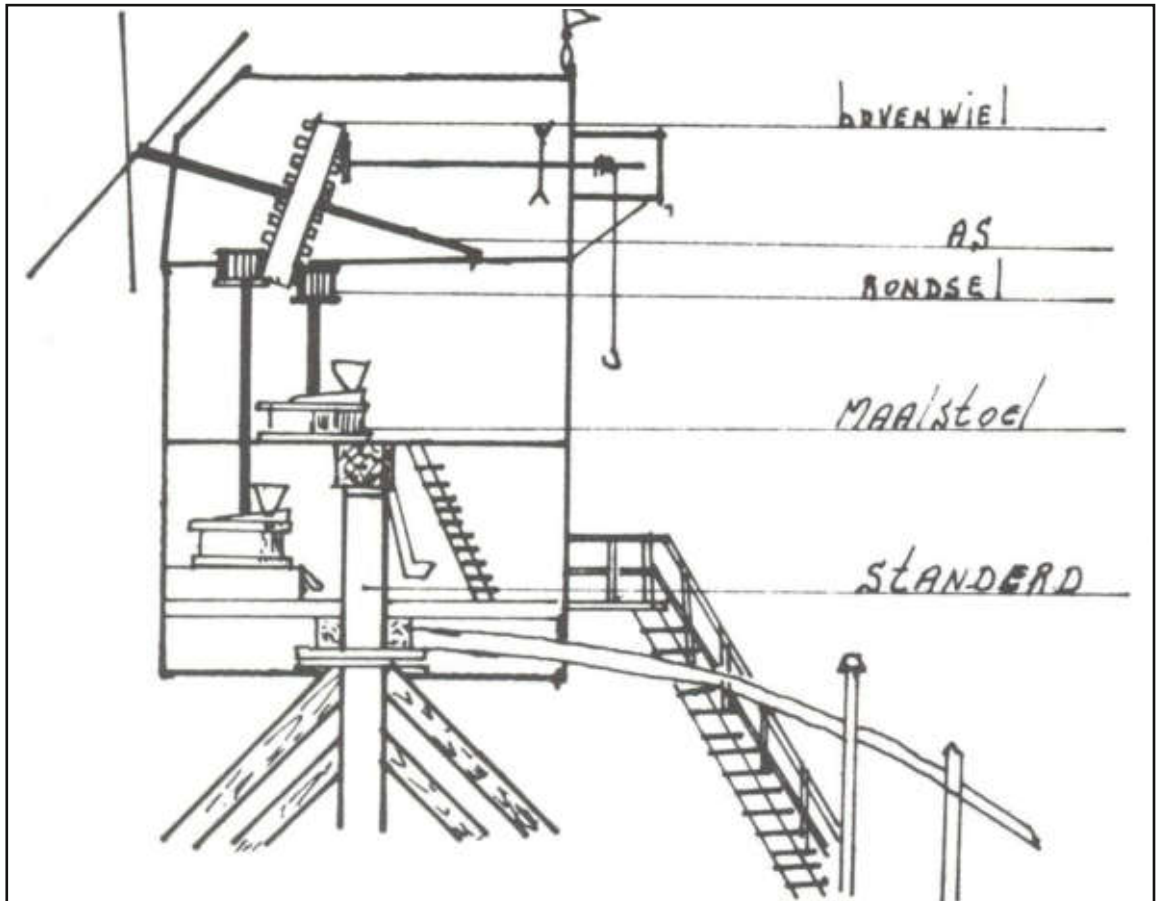
Bij een goede maalwind maalde men van 's morgens vroeg tot 's avonds laat en vaak ging men 's nachts door. De wind moest ieder uur van het etmaal worden benut. Als er geen wind was, werd er niet gemalen, maar dan was er vaak veel ander werk te doen, zoals stenen scherpen, verven, teren, zeil repareren, meel wegbrengen en kammen in de bijenwas zetten.

Als men thans via de Lunterseweg de Doesburgermolenweg op rijdt zal men, zodra het Edese bos is gepasseerd, de uit het begin van de zestiende eeuw daterende standerdmolen voor zich zien opdoemen. Bravourestukjes, zoals hierboven beschreven, zal men niet meer aantreffen, maar de kans dat de molen draait is groot.

Standerdkast

De Doesburgermolen behoort tot het type standerd- of standaardmolen, ook wel standerdkast genoemd. Dat molentype is het oudste dat in ons land voorkomt en dankt zijn naam aan de zware houten spil (de standaard). Om deze spil kan het molenhuis, een grote vierkante kast, draaien.

De voor- en achterkant van de kast zijn smaller dan de zijanten; dit is om zo weinig mogelijk wind te vangen en binnen toch voldoende ruimte te hebben. Het draaien (kruien

zegt de molenaar) is nodig om bij elke windrichting het wiekenkruis recht op de wind te kunnen zetten.

De onderbouw van de molen bestaat uit vier gemetselde stiepen of poeren, waarop twee balken kruislings over elkaar liggen. Op het kruispunt van deze balken (in het midden van de molen dus) rust nu de standaard, die in zijn verticale stand wordt gehouden door schoren.

Loper en Ligger

Zoals alle standerdmolens is ook de Doesburgermolen een korenmolen. De twee maalwerktuigen bevinden zich op de 1ste en 2de zolder van de molenkast. De wijze van werken blijkt uit de tekening.

Door het draaien van de wieken gaat de molenas (lengte 4,50 m), die zich boven in de molen bevindt, draaien. Via een op deze as vastgewigt houten tandwiel wordt de draaiende beweging overgebracht op een kleiner tandwiel (rondsel).

Dit rondsel nu doet via een houten spil de steen draaien. De onderste steen (ligger) ligt vast en de bovenste (loper) draait daarover heen.

De stenen hebben een diameter van ongeveer 1,40 m en een dikte van 30 cm. In het oppervlak van de stenen zijn waaivormige groeven aangebracht; deze groeven nu breken en vermalen het graan tot meel.

Na verloop van tijd zijn de stenen niet scherp genoeg meer en moeten ze worden gescherpt (billen).

1507

Hoe oud de Doesburgermolen precies is, weet niemand. In de eikenhouten standaard is het jaartal 1507 gekerfd. Dit zou op het bouwjaar kunnen wijzen. Zeker is het echter niet, ook al omdat vroeger bij de bouw van een molen vaak onderdelen uit andere, niet meer bestaande, molens werden gebruikt.

Onlangs verscheen er in de pers een artikeltje, waarin stond dat molenaar Van de Wetering bij wijze van grap het jaartal 1507 erin zou hebben gekrast. Dit moet erg in twijfel worden getrokken. In de eerste plaats is het type cijfer zestiende-eeuws en in de tweede plaats is het in de molenaarswereld zeer ongebruikelijk 'valse' jaartallen te vermelden. Het staat in ieder geval vast, dat de molen zeer oud is. Dit is ook te zien aan de staartconstructie.

Wie de molen heeft gebouwd en wie de eerste bezitter is geweest, is niet bekend. Wel is bekend, dat in 1595 de molen in bezit was van Ceelman van Ommeren, (schout te Ede van 1584 tot 1628) en Gijsbert Barner. Daarna verwisselt de molen voortdurend van eigenaar door verkoop of vererving. In 1720 trouwt Jan Danielsen met de weduwe van de vorige eigenaar Gerritsen van Gelder. Door dit huwelijk komt hij in het bezit van het halve part van de molen. De andere helft was in de loop der jaren versnipperd tot 32 parten. Een reeks van aankopen brengt hem tenslotte in het bezit van de gehele molen. In 1785 overlijdt Jan Danielsen.

Tot 1857 blijft de molen in het bezit van zijn familie. Daarna wordt eigenaar J.A. Ross. In 1869 komt de molen in het bezit van C. van de Craats-Jacobsen en J.D. van de Craats.

In de molenaarswereld is ook thans nog Van de Craats een bekende naam. Verschillende molens op de Veluwe waren in het bezit van deze familie. In 1919 wordt G. van de Wetering eigenaar. Deze draagt enige tijd later de molen over aan molenaar C. Roelofsen, de laatste echte molenaar van de Doesburgermolen, totdat in 1950 de gemeente Ede eigenaresse wordt. De heer Roelofsen woont nog altijd tegenover de molen.

Vrijwillig molenaar

Toch is hiermede de geschiedenis van de oudste standerdmolen van Nederland niet af. Na een restauratie begint in 1970 de Stichting Vrienden van de Gelderse Molen op de Doesburgermolen een cursus voor vrijwillig molenaar.

Vrijwillige molenaars worden opgeleid om in hun vrije tijd molens te bemalen, niet in de eerste plaats voor de toeristen, maar voor het behoud van de molens. Op diverse molens in Gelderland treft u thans vrijwillige molenaars aan, die in Ede zijn opgeleid. Ook op de Doesburgermolen draait een vrijwillige molenaar, de Edenaar F. Klein Tank.

Mocht u nu na het lezen van dit artikel de molen eens van dichtbij willen zien, dan moet

u bij voorkeur op zaterdag naar de molen gaan. Als de molenaar aanwezig is, kunt u de molen ook van binnen bekijken. U zult dan onder de indruk komen van het vakmanschap en het vernuft van onze voorouders.

Want bedenk wel, dat op deze molen ruim vier eeuwen lang meel is geproduceerd voor het zo noodzakelijk dagelijks brood.

Naschrift

Hans Post

Bijna twintig jaar later, juni 1992, staat de Doesburgermolen weer in De Zandloper (1992-2):

Doesburgermolen wellicht veel ouder dan men denkt

“...Tot dusver werd aangenomen dat de Doesburgermolen ... dateert van 1507. Dit jaartal staat onder in de standaard gegrift. Bij recente onderhoudswerkzaamheden is echter een spectaculaire ontdekking gedaan. Toen aan de bovenkant van de standaard een dikke laag smeer verwijderd werd, kwam het jaartal 1471 te voorschijn. Het is heel goed mogelijk dat toen al deze molen werd gebouwd. Als men bedenkt dat de standaard gemaakt is uit een eikenboom die toen 465 jaar was, dan wordt duidelijk dat deze omstreeks het jaar 1000 gepoot moet zijn. Onvoorstelbaar eigenlijk.” (J.W. Top)

Drie jaar later, juni 1995, meldt J.T. in De Zandloper (1995-2):

“De laatste tijd laait de discussie over de ouderdom van de Doesburgermolen weer op. Eerder stelde De Zandloper het vermoedelijke bouwjaar 1507 ter discussie. Dit maakte nogal wat los onder kenners. Bert de Lange, vrijwillig molenaar op de Doesburgermolen, schakelde de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in. Er werd onder andere een houtmonster genomen van de standaard voor jaarringenonderzoek. Hieruit bleek dat de standaard te dateren valt op begin 17e eeuw. Dit is echter geen echt bewijs voor de ouderdom van de molen. Meerdere factoren spelen hierbij een rol. In het volgende nummer van De Zandloper komen we hier uitvoeriger op terug.”

Echter, in de volgende Zandlopers wordt niet verder op deze kwestie ingegaan.

De Gemeente Ede meldt op haar website:

“De Doesburgermolen is een van de oudste molens van Nederland. Het is niet zeker wanneer de Doesburgermolen precies is gebouwd. Er worden namelijk diverse jaartallen genoemd. In de standaard is bijvoorbeeld het jaargetal 1507 gekrast. Dit kan alleen ook het jaargetal zijn van de voorganger. Door middel van onderzoek wordt geschat dat de huidige molen uit het jaar 1620 komt. Dit betekent dus dat de molen 400 jaar oud is!”

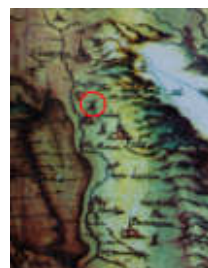
In de Nederlandse Molendatabase staat:

“In de standert is het jaartal 1507 ingekrast. Let wel: dit jaartal duidt vrijwel zeker op het bouwjaar van een voorganger. Na dendrochronologisch onderzoek (onderzoek naar de leeftijd van het gebruikte hout) is het bouwjaar van de huidige molen namelijk vastgesteld op: tussen 1614-1628.”

En Wikipedia weet:

“De huidige molen is de opvolger van een veel oudere molen, die al op een kaart uit 1568 te zien is.”

Hiernaast uitsnede uit die kaart van Christiaan Sgrooten, ongeveer 1568

Lezing: ‘De ENKA was voor Ede veel meer dan een fabriek’

Woensdag 11 mei om 20:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur), Cultura, kleine theaterzaal

Dit jaar is het honderd jaar geleden dat in Ede de ENKA-fabriek werd geopend. Tijdens deze lezing van **dr. Janny Bloembergen-Lukkes** ontdekt u meer over deze geschiedenis.

Dr. Hartogs zorgde met de ENKA niet alleen voor werk, maar ook voor huizen (denk aan Tuindorp ‘Vooruit’), voor scholing, voor schouwburg & bioscoop De Reehorst, voor sportverenigingen, een verwarmd zwembad en een koor. Om de benodigde arbeiders én vooral arbeidsters van heinde en ver naar Ede te trekken, moest Hartogs wel voor woonruimte zorgen. Maar waarom bood de Enka al in de eerste tien jaar na de oprichting zo veel meer waardoor Ede stadse trekken kreeg? Is de ENKA een uniek geval?

De toegang is gratis, maar i.v.m. de capaciteit van de zaal is *aanmelden* gewenst. Ga naar www.cultura-ede.nl, klik op *Agenda* en typ op het volgende scherm in het zoekvak *ENKA*; klik dan op de lezing en meldt u aan.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

‘Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.’

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester), Patty Gonggrijp & Sjaak Arts.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2022 € 17,50.

Ereleden van de vereniging zijn Hetty Blaauw-de Wit & Kees van Lohuizen.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL, ISSN 1384-7090

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- 🔥 ONTWIKKELING
- 🔥 NIEUWBOUW
- 🔥 ONDERHOUD
- 🔥 RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL 🔥 BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

**FIETSEN
FITNESS**

maxstein
TWEEWIELERS EDE

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • WWW.MAXSTEIN.NL

MONDIAL MOVERS
Waaijenberg Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waaijenberg.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / Email: info@waaijenberg.nl / www.waaijenberg.nl

Kwestie van smaak en liefhebberij

KREELSE KOE

www.kreelsekoe.com